

ποῦ ξεκίνησε καὶ ἡ ζωὴ, ἀπὸ τὴν πρώτη δημιουργία τῆς ἐνόργανης ὕλης.

4

Ἐξέλιξη καὶ Ζωτικὴ Ὁσμὴ.

Ἡ ἐξελιχτικὴ θεωρία τοῦ Δάρβιν ἔδωσε μιὰ νέα ὄψη στὸν κόσμον· ἡ συνέχεια τοῦ ἀνθρώπου μὲ τᾶλλα ὄντα στὴ φύση, ποὺ εἶχε διαισθητικὰ κατανοηθῆ ἀπ' ὄλους τοὺς μεγάλους φιλόσοφους καὶ πανθεϊστὲς καλλιτέχνες ἔβρισκε τώρα τὴ δικαίωσή της καὶ τὸ ἐμπειρικὸ στήριγμά της. Ὁ ἀνθρώπος δὲ συγγενεύει θεωρητικὰ μὲ τὰ ζῶα, ἀλλὰ εἶναι ὁ τελευταῖος (γιὰ τὴν ὥρα) κριτικὸς τῆς ἱστορίας τους καὶ τὴν περικλείνει ὅλη ἐμβρυώδεια μέσα του, ὅπως ἀποδείχνει ἡ παραλληλία τῆς ὀντογένεσης μὲ τὴ φυλογένεση, κι ὅπως θ' ἀπόδειχνε καὶ ἡ ψυχολογία ἂν ἤξερε νὰ καταπιαστῆ τὴ δουλειά της. Ἱστορία, διάρκεια, δημιουργικὸς χρόνος, νὰ ἦ πρώτη ἐπαφὴ μὲ τὴ Μπερξονικὴ ἀντίληψη. Γιατὶ κι ὁ Μπέρξον ξεκινώντας ἀπὸ τὸν ἀνθρώπον καὶ τὴν ἐσωτερικὴν του οὐσία, δὲν μπορεῖ παρὰ νὰ τὸν ἀντικρῦσει σὰν τὸ μικρόκοσμον, σύμβολον καὶ καθρέφτη τῆς φύσης· κ' ἔδω ὅμως πάλι δὲ στρώνει ἀφαιρεμένους διανοητικὰς ἀναλογίας στὸ χαρτί, μὰ ἐγγίζει τὶς χεροπιαστὰς ἄκρες στὴν περιφέρεια τοῦ κύκλου, ποῦ θὰ τὸν ὀδηγήσουν ψηλαφιστά, ἀργὰ καὶ σίγουρα στὸ νοητὸ κέντρο.

Ἄν ἡ θεωρία τῆς ἐξέλιξης τῶν ζωϊκῶν εἰδῶν εἶναι σωστὴ καὶ πειθαναγκαστικὴ γιὰ κάθε φιλοσοφία, τὰ μέσα μὲ τὰ ὁποῖα τὴ φαντάζεται ὁ Δάρβιν καὶ κατόπι του ὁ Σπένσερ νὰ ξετυλίγεται εἶναι ἀφιλοσόφητα, ἐπιπόλαια καὶ παράλογα. Ἡ ἐπιβίωση τοῦ πιὸ δυνατοῦ καὶ ἡ προσαρμογὴ στὸ περίγυρον δὲν ἐξηγοῦν καθόλου γιὰ τὴ δημιουργί-

θηκαν καινούργια είδη. "Αν προσέξομε ἀπροκατάληπτα, βλέπομε τὸ ἐναντίο: ἡ σειρά τῶν ζωϊκῶν εἰδῶν δὲν εἶναι συνεχισμένη, παρὰ ἔχομε διάφορα γένη πού διαδέχονται τὸ ἓνα τὸ ἄλλο, χωρὶς νὰ ἐξαφανιστῇ κάθε φορά τὸ προηγούμενο· καθένα ἀπ' αὐτὰ εἶναι τέλεα προσαρμοσμένο στὸ περίγυρό του καὶ μπορεῖ πολὺ καλὰ νὰ ζήσει ἐκεῖ· ἀποδειξὴ πὼς ζεῖ καὶ πληθαίνει. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ἔχει ἀποδειχτῇ πιά πὼς ἰδιότητες ἀποχτημένες ἀπὸ ἀτομικὴ ἐμπειρία δὲν κληρονομιοῦνται· τρίτο ἢ ἀβιογένεσις εἶναι ἀπαράδεχτη μετὰ τὴν ἀνάλυση τοῦ Παστέρ. "Ἔτσι, ἡ ἐμφάνιση νέων εἰδῶν ἢ καὶ ἀπλούστ-ρα νέων ὀργάνων σὲνα ὄργανισμῶ, πρῶτα εἶναι ἀστήριχτα λογικὰ ἀπὸ τὴ φυσικὴ ἐπιλογή· καὶ δεύτερο δὲν μποροῦμε παρὰ νὰ τὴ θεωρήσομε εἴτε σὰ θαῦμα, σὰν ξαφνικὸ ξεπήδημα «ἐκ τοῦ μὴ ὄντος», εἴτε σὰν τυχαία σύμπτωση. Ἡ τέτοια σύμπτωση μᾶς φανερόνεται πιδὸ παράλογη κι' ἀπὸ τὸ θαῦμα, ἂν στοχαστοῦμε ὅλες τὶς ἀπειρες πιθανότητες νὰ συνδυαστοῦν τὰ ὄργανα τοῦτα μὲ ἀντίθετες καὶ βλαβερὲς ἰδιότητες. Νὰ ὑποθέσομε πάλι πὼς μέσ' ἀπὸ τὰ ἑκατομμύρια τοῦς συνδυασμοῦς ἔγινε ἀκριβῶς ὁ σκόπιμος; ἢ πὼς δοκιμαστήκαν ὅλες οἱ πιθανότητες καὶ ἔζησε μονάχα ἡ ὠφέλιμη; Τὸ πρῶτο θὰ ἦταν ἔξωφρενικὸ, μᾶς λέει ἡ θεωρία τῶν πιθανοτήτων, τὸ δεύτερο δὲ στηρίζεται ἀπὸ τὴν ἐπιστημονικὴ πείρα· κάποτε, κάπου, θὰ βρῖσκαμε λείψανα τῆς ἀποτυχημένης προσπάθειας. Ἡ κλασικὴ ἀνάλυση τοῦ Μπέρξον γιὰ τὸ ὄργανο καὶ τὸ μηχανισμὸ τῆς ὄρασης δείχνει λεπτομερειακὰ τὸ ἀδιέξοδο πού φτάνει ἡ γενικὴ θεωρία τῆς φυσικῆς ἐπιλογῆς ὅταν θελήσομε κυριολεκτικὰ νὰ τὴν ἐφαρμόσομε σὲ μιὰν εἰδικὴ περίπτωση. Τέλος οἱ δυσκολίες πολλαπλασιάζονται ὅταν σκεφτοῦμε πὼς σὲ διαφορετικὰ ζωϊκὰ γένη τὰ ἴδια ἀποτελέσματα παρουσιάζονται, ἄλλὰ μὲ ὁλότελα διαφορετικὰ

ὄργανα, π. χ. τὰ πλεμόνια στὰ θηλαστικά, τὰ βράγχια στὰ ψάρια καὶ τὰναπνευστικά ὄργανα, δὲν ξέρω πῶς τὰ λένε, στὰ φυτά· καὶ πῶς ἀπὸ ὁλότελα διαφορετικὲς ἐμβρυογενικὲς λειτουργίαι κατορθώνονται ὄχι ὅμοια, ἀλλ' ἀνάλογα ἀποτελέσματα, ὄργανα δηλαδὴ καὶ ἐνέργειαι ποὺ ἔχουν τὸν ἴδιον σκοπὸν.

Ἡ ἐννοία τῆς σκοπιμότητος ἔχει παίξει τεράστιον, ἀλλὰ πολὺ ἀμφίβολον ρόλον ἐν τῇ φιλοσοφίᾳ καὶ ἐν τῇ ἐξέλιξί τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς φιλοσοφίας τῆς φύσεως· πῶς ἔχει προκαλέσει πολλὰς ἀνοησίας καὶ λάθη, δὲν τὸ ἀμφισβητεῖ κανεὶς. Ὁ θρίαμβος τῆς ἐξελικτικῆς θεωρίας νομίστηκε πῶς τὴν ἔβγαλε μιὰ καλὴ ἀπὸ τῆ μέση καὶ ἀρκέστηκε σὲ μηχανικὴ ἐξήγησιν ὕλων τῶν βιολογικῶν φαινομένων. Ἄλλο ζήτημα τώρα ἂν τὴν ἔβγαλε ἀπὸ τὴν πόρτα μόνο γιὰ νὰ τὴν ξαναμπάσει ἀπὸ τὸ παράθυρον μέσα ἐν τῇ ἐννοίᾳ τῆς προσαρμογῆς, ὅπως λένε μερικοὶ. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς ἀπὸ τὸ ἀδιέξυδον ποῦ ἀναλύσαμε παραπάνω βγαίνομε μόνο μὲ τὴ βοήθειαν τῆς ἐννοίας αὐτῆς, ἀλλὰ τόσο ἐξελιγμένης, τόσο πλουτισμένης καὶ ἐξακριβωμένης ποὺ μόλις τὴν ἀναγνωρίζομε. Ὅχι ἓνας ἀλύγιστος ξερὸς σκοπός, ποὺ ὑπάρχει σὰν ἀψυχη παράστασις ἐν τῇ παντέλειᾳ καὶ ἀφάνταστῃ διάνοιᾳ ἐνὸς ἀπόλυτου Νοῦ, μιᾶς Θεϊκῆς Πρόνοιαις, ποὺ εἶναι ἀδύνατον οὔτε νὰ μαντέψομε πῶς ἐργάζεται (τί μᾶς ὠφελεῖ τότε;), ἀλλὰ μιὰ γενικὴ ζωντανὴ κατεύθυνσις μποροῦμε νὰ ἐξιχνιάσομε ἐν τῇ φύσει· μιὰ δύναμις, μιὰ ὁρμὴ ποὺ κάτι θέλει νὰ φτιάξει, ἀλλὰ δὲν ξέρει μὲ ἀκρίβειαν πῶς, ποὺ σκουντουφλάει κάθε τόσο καὶ πέφτει, παρασυρμένη ἀπὸ τὸν ἥσυχον, φαρδὴν, δυσκολοκίνητον ἐχθρὸν τῆς, τὴν ὕλην· ξανασηκώνεται ὅμως πάλι καὶ παρατώντας πίσω τῆς τὸ περασμένο δημιούργημα, ποῦ δὲν μπόρεσε νὰ τοῦ δώσει ἀρκετὴ ἐλευθερίαν, ἀρκετὴ κυριαρχίαν ἐπάνω ἐν τῇ ἀψυχῇ δυνάμει,

φτιάσκει κάτι άλλο, είτε στην ίδια κατεύθυνση είτε αλλάζοντας δρόμο.

Ὡς τώρα είναι φανερό πώς δυὸ εἶναι οἱ κυριότεροι δρόμοι πού ἀκολουθήσῃ, μὲ πολλὰ πάλι παρακλάδια καὶ πολλοὺς σταθμοὺς στὴ μέση. Ὁ πρῶτος τὴν ἔβγαλε στὰ ἔντομα· σαυτὰ τελειοποιήθηκε τὸ ἔνστιχτο σὲ ἄφταστο βαθμό, κάθε πράξη τους, κάθε κίνησή τους, ὁ ἀριθμὸς καὶ τὸ εἶδος τῶν αὐγῶν πού θὰ κάνουν, ἡ τροφή πού θὰ φᾶνε, ὁ τρόπος πού θὰ πολεμήσουν τοὺς ἐχτροὺς, ὅλα εἶναι ἔνστιχτώδεις, μονοσήμαντες ἀντίδρασεις, τόσο τέλεια προσαρμοσμένες στὸ σκοπὸ, τὴ διατήρηση, προφύλαξη καὶ ἀνανέωση τῆς κοινωνίας, πού ὁποιαδήποτε ἐλεύτερη, ἀνυπολόγιστη πράξη θὰ ἦταν καταστροφή. Τὸ ἔνστιχτο πού ὁρίζει λεπτόλογα καὶ ἔνσαρκώνει μέσα σὶὸν ὄργανισμό περίπλοκους καὶ ἀκριβέστατους μηχανισμοὺς γιὰ κάθε ἀντίδραση, ἔμεῖς οἱ ἄνθρωποι δὲν μπορούμε πιά νὰ τὸ καταλάβουμε, καὶ μελετώντας μιὰ κοινωνία ἀπὸ μέλισσες ἢ τερμίτες, μένομε κατάπληχτοι γιὰ τὴν τέλεια ἐπιτυχία, χωρὶς σκέψη καὶ χωρὶς πάλι, κοινωνικῶν θεσμῶν πού μόνο φανταστικὰ μπορούμε ἔμεῖς νὰ τοποθετήσομε στὸ τέρμα μιᾶς ἰδανικῆς ἐξέλιξης. Ἐμεῖς οἱ ἄνθρωποι βρισκόμαστε στὴν ἄκρη τῆς ἄλλης σειρᾶς, εἴμαστε τὸ ἄλλο μεγάλο πείραμα τῆς ζωτικῆς ὁσμῆς. Τὰ ἔντομα σταμάτησαν, χώθησαν μὲ τὸν τέλειο μηχανισμό τους μέσα στὴν ὕλη, προσαρμόστηκαν στοὺς νόμους τῆς τέλεια, καὶ ἀποτέλεσαν ἓνα μέρος τοῦ κύκλου τῆς· δὲν γίνεται πιά τίποτα μὲ δαῦτα. Τὸ ἔνστιχτο μονάχο του, μῶλο πού στὴ βάση του βρίσκεται μιὰ πολύτιμη αἴσθησις, μιὰ ἄμεση ταύτιση μὲ τὸν ἐξωτερικὸ κόσμον, δὲν μπορεῖ νὰ προχωρήσει πουθενά· ἡ ἐξέλιξή του βγάζει σὲ τυφλοσόκακο. Ἡ ἄλλη γραμμὴ εἶναι τῶν θηλαστικῶν.

Τοῦτα κινουῦνται ἐλεύτερα, γεννᾶνε ἄλλα πολλὰ καὶ

ἄλλα λίγα, τρῶνε πολλῶν λογιῶν πράματα, προσβάλλουν τὸν ἔχτροδὸ μὲ χίλιους τρόπους· ἂν τοὺς κλείσεις τὸν ἕνα δρόμο, «ξέρουν κι' ἄλλα μονοπάτια». Οἱ συνήθεις τους δὲν εἶναι μονοκόματες, τὶς ἀλλάζουν κάποτε μὲ πρωτοβουλία. Κοντολογῆς, βλέπομε στὰ θηλαστικὰ νὰ πρωτοχαράζει μιὰ νέα δύναμη, ἡ ἀναλυτικὴ σκέψη, πὺ μπορεῖ στὴν ἀνάγκη νὰ συνδέσῃ ἕνα σκοπὸ μὲ περισσότερα μέσα. Ἐλλὰ καὶ σαῦτὰ οἱ διαφορὲς εἶναι μικρὲς καὶ λίγες· κάθε ἐφεύρεση εἶναι μόνο κεντῖδι καὶ ξόμπλι στὸ ἴδιο παλιὸ θέμα: τὴ συνήθεια. Μόνο ὁ ἄνθρωπος ξεφεύγει τὸν αὐτοματισμό· μὲ δυὸ τρόπους: πολλαπλασιάζει τὶς εἰκόνες τῶν πιθανῶν ἀντιδράσεων, μὲ τὴ θύμηση καὶ μὲ τὸ νοῦ, καὶ μακραίνει τὴν περιφέρεια πὺ μπορεῖ νὰ ἐπιδράσῃ, φτιάνοντα: ἐργαλεῖα καὶ μηχανές. Ἐτσι ὑποτάζει τὴν ὕλη μελετώντας ὄλο καὶ πιὸ καλὰ τοὺς νόμους τους καὶ τὸ μηχανισμό της· ἡ σημερινὴ τελειοποίηση τῶν μηχανικῶν μέσων μὲ ἀπαλλάζει ἀπὸ κάθε περιγραφή.

Στὴν ἐξέλιξη τῆς ἀνθρώπινης ζωῆς ὅμως δὲ βλέπομε μόνο τὴν ἀναλυτικὴ διάνοηση νὰ δημιουργεῖ ἐργαλεῖα γιὰ νὰ ὑποτάζει τὴ φύση· βλέπομε καὶ τὴν ἀντίστροφη πορεία. Τὰ ἐργαλεῖα, ὅσο τελειοποιοῦνται, οἱ φυσικοὶ νόμοι, ὅσο καλύτερα γνωρίζονται, τόσο ζητοῦν νὰ ὑποτάξουν στὸ μηχανισμό τους καὶ τὴ διάνοια. Κάθε παλιὸς αὐτοματισμὸς πὺ καταργεῖται φεύγει ἀφήνοντας τὴ θέση του σὲναν καινούργιο, καὶ μόνον ἔτσι.

Ἡ διάνοια πέρνει παράδειγμα ἀπὸ τὶς αἰσθησεσ πὺ τόσο καλύτερα λειτουργοῦν, ὅσο τελειότερα εἶναι προσαρμοσμένες στοὺς φυσικοὺς νόμους καὶ γίνεται σιγὰ-σιγὰ μιὰ ἐπέχτασή τους, ἕνα ὄργανο, πιὸ λεπτό, πιὸ σωστὰ κουρδισμένο, ἄλλὰ πάντα ὄργανο τῆς μηχανικῆς κυριαρχίας ἐπάνω στὴν ὕλη. Ὅπως ὁ ἐγκέφαλος δὲν εἶναι παρὰ ἕνας σπὸν-

δουλος μεγαλωμένος και διαφοροποιημένος, ένα κινητικό δηλαδή ὄργανο πολὺ πιὸ περίπλοκο ἀπὸ ἓνα κομάτι τοῦ νωτιαίου μυαλοῦ, ἔτσι και ἡ διάνοια γίνεται μιὰ αἴσθησις, γενικότερη, τελειότερη και πιὸ περίπλοκη, ἀλλὰ ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά και πιὸ στενή. Εἶδαμε πρὶν πῶς ὅλες οἱ ψυχικὲς δυνάμεις εἶναι γυρισμένες πρὸς τὴν πράξι, πρὸς τὸ μελλούμενο, πῶς ἡ προσοχὴ στενεύει τὴ μνήμη σὲ θύμησι, ὅπως τὸ μάτι βλέπει μόνο τὶς παλμικὲς κινήσεις ποὺ μποροῦν νὰ τὴν κατατοπίσουν και τὸ περίγραμμα ποὺ μπορεῖ νὰ φουχτώσει τὸ χέρι. Τὸ ἴδιο και ἡ διάνοια νιώθει μόνο ἀπὸ τὸν κόσμον τὴν ἀκίνησι, τὴν ἔχτασι, τὸν ἀριθμὸ, μόνο τὶς ιδιότητες ἀποκλειστικὰ τῆς ὕλης ποὺ μποροῦν νὰ τῆς χρησιμέψουν γιὰ νέα τελειοποίησι τῶν ἐργαλείων τῆς. Τὸ τελειότερον φανέρωμα τῆς ἀναλυτικῆς διάνοιας, τοῦ φοβεροῦ αὐτοῦ ἐργαλείου, εἶναι ἡ ἐπιστήμη, και μάλιστα ἡ νεώτερη ἐπιστήμη ποὺ προχωρεῖ καθὼς εἶδαμε στενεύοντας τὶς ἀποψεις τῶν πραγμάτων ὡς ἐκεῖ ποὺ μπορεῖ νὰ τὰ ὑπολογίσει και νὰ τὰ προὑπολογίσει. Εἶναι σὰ μηχανὴ ποὺ συγκεντρώνει ἕκατὸ ἴππων νὰ ποῦμε δύναμὴ σὲ μιὰ ἠλεκτρικὴ βελόνα γιὰ νὰ τρυπήσει τὴν ὕλη πιὸ σίγουρα.

Εἶναι ἄραγε ἱκανοποιημένη ἡ ζωτικὴ ὁρμὴ μὲ τὸ ἀποτέλεσμα τοῦτο ; Θὰ ἤθελα πολὺ νὰ μὴ φανταστοῦν οἱ ἀναγνώστες μου τὴν αὐτὴν τούτη δύναμη, ποὺ ἴσως δὲν ὑπάρχει παρὰ ὅσο τὴ νιώθουμε πίσω ἀπὸ τὴν ἐνόργανη ὕλη και πίσω ἀπὸ τὸ νοῦ μας, σὰν κανένα εἶδος μεγάλης θεᾶς ποὺ προεδρεύει καλοκαθισμένη σὲ κάποιον οὐρανὸ, κ' ἔχει χαρὲς και πάθη. Μιλώντας γιὰ ὅτιδήποτε, τὸ προσωποποιοῦμε πολὺ εὐκόλα, ἀλλὰ ὁ Μπέρξον κατέχει τὸ μυστικὸ νὰ μᾶς κρατεῖ ὅλη τὴν ὥρα στὸ σύνορον μιᾶς τέτοιας χοντρικῆς παραστατικότητος ἀπὸ τὴ μιὰ και τῆς ἀφαιρεμένης ἀχρωμῆς ἐννοιας ἀπὸ τὴν ἄλλη. Κ' ἔτσι μποροῦμε νὰ

ἀλλάξομε τὴν παραπάνω ἐρώτηση χωρὶς νᾶλλοιώσομε τὸ νόημά της : ἐκπληρώνεται ὁ σκοπὸς τῆς δημιουργίας πὸν ἀχνοφαίνεται, μὲ τὴν τελειοποίησιν τοῦ homo faber;

Φαίνεται πὸς ὄχι. Δίπλα στὴν ἐπιστήμη ἔχομε ἄλλα φανερώματα τοῦ ἀνθρώπου, τὴν τέχνη, τὴν ἀγάπη, τὸ πάθος, τὴν ἔκσταση. Εἶναι στιγμὲς πὸν δὲ συλλογιζόμεσθε, ἀλλὰ εἴμασθε ἓνα μὲναν ἄλλον ἄνθρωπο, μὲ μιὰ μουσικὴ μελωδία, μὲνα πουλί ἢ μὲ τὴ θύελλα. Τότε νιώθομε πὸς ὄ,τι κι' ἂν μάθομε ἀριθμητικὰ, γεωγραφικὰ, βιολογικὰ, μηχανικὰ, κοντολογίης ἐπιστημονικὰ, γιὰ τὸ ἀντικείμενο αὐτὸ, δὲ θὰ μᾶ : προσθέσει τίποτα σαὐτὸ πὸν κατέχομε. Καθαυτὸ δὲν ὑπάρχει ἀντικείμενο· ὑπάρχει ταύτιση τῆς ψυχῆς μας μαζί του. Αὐτὸ πὸν κατέχομε εἶναι κάτι ἀπόλυτο. Δὲ φτάνει ὅμως. Ἡ διαισθητικὴ αὐτὴ ταύτιση μὲ κάτι ἄλλο μετέχει κάπως ἀπὸ τὸ ἔνστιχτο, εἶναι ὅμως τόσο πιὸ πλούσια ἀπ' αὐτὸ, ὅσο πιὸ περίπλοκη καὶ πιὸ πλούσια εἶναι ἡ ψυχικὴ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου ἀπὸ τὸ ἔντομο, κι' ὄχι τοῦ ἀνθρώπου—ἀτόμου, ἀλλὰ τοῦ ἀνθρώπινου εἴδους. Τὸ ἔνστιχτο σταμάτησε, ξεκόλλησε, μᾶς εἶναι κάτι ξένο· πρόκειται τώρα νὰ τὸ ξαναφέρομε 'στὴν πλουσιώτερη αὐτὴ μορφή πὸν ἀπόχτησε μέσ' ἀπὸ τὴ διάρκεια, τὴν ἱστορία· ἡ τελειότερη αὐτὴ μορφή λέγεται *διαίσθηση*. Μόλη τὴν κατάχρησι πὸν ἔγινε σαὐτὴ τὴ λέξη, μῶδες τὶς ἐπιπόλαιες καὶ γελοῖες σημασίες πὸν ἔχει πάρει, θὰ τὴν ξαναβροῦμε ἂν τὴν ἀναζητήσομε στὴ ρίζα ὄχι μόνο τῶν ἀνώτερων καλλιτεχνικῶν δημιουργημάτων, ὄχι μόνο στὴν πρώτη σκέψη καὶ τὸ θεμέλιο τῶν πιὸ μεγάλων φιλοσόφων, ἀλλὰ καὶ στὴν ἴδια τὴν ἐπιστήμη, σὲ κάθε νέα της ἀνακάλυψη, κάθε ἐφεύρεση, κάθε πιστοποίηση νέου νόμου. Γιατὶ οὔτε ἡ ἐπιστήμη οὔτε καμιὰ ἄλλη ἀνθρώπινη λειτουργία προχωρεῖ μὲ συνεχισμένο σημειωτὸ βῆμα· κάθε πρόοδο γίνεται μὲ

πήδημα· ἡ ἐνέργεια τῶν μυόνων μας προχωρεῖ μὲ συνεχι-
σμένη σειρά ξεσπάσματα τῆς ἐκρηκτικῆς ὕλης ποὺ μαζέψαν
τὰ φυτὰ γιὰ μᾶς, ἀποθηκεύοντας τὴν ἡλιακὴ ἐνέργεια, καὶ
ποὺ κερδίσαμε ἑμεῖς τρώγοντάς τα· καὶ στὴ δημιουργία
τῶν εἰδῶν ἡ φύση καθὼς εἶδαμε ἢ ἡ ζωτικὴ ὁρμή, προ-
χώρησε μὲ πηδήματα, φτιάνοντας τὸ ἓνα εἶδος μετὰ τὸ
ἄλλο. Καὶ ἡ σκέψη λοιπὸν τοῦ ἀνθρώπου ποὺ εἶναι τὸ
τελειωτικὸ σημεῖο ἢ τὸ πρότυπο, ὅπως τὸ πάρει κανεῖς,
τοῦ κάθε «γίγνεσθαι», προχωρεῖ μὲ πηδήματα καὶ αὐτὰ τὰ
προκαλεῖ ὄχι ἡ ἀνάλυση, ἀλλὰ ἡ δημιουργικὴ σύνθεση, ἡ
ἐμπνευση ἢ ἡ διαίσθηση· ὁ Γιουανκαρὲ ξεκαθαρίζει τὸ ζή-
τημα τοῦτο πολὺ καλὰ στὴν «Ἀξία τῆς Ἐπιστήμης».

Ἄλλὰ κι' αὐτὸ δὲν εἶναι ἀρκετὸ γιὰ τὸ Μπέρξον καὶ
γιὰ τὴ ζωτικὴ ὁρμή. Δὲ φτάνει ν' ἀποδειχτεῖ πὼς ἡ διαί-
θηση ὑπάρχει κι' ἐνεργεῖ· πρέπει νὰ βρεθῆι νὰ βαρύνει στὰ
ἴδια σημεῖα ποὺ ἔχει ἀπὸ καιρὸ στὴν ἀποκλειστικὴ κατοχὴ
τῆς ἡ ἀναλυτικῆς διάνοια καὶ ἡ ἐπιστήμη· ἀκόμα περισσό-
τερο, πρέπει νὰ βρεθῆι τρόπος πρῶτα νὰ φωτίσει σημεῖο
πρὸς σημεῖο τὴν ἄλλη ὄψη τῶν πραγμάτων, ἀκόμα καὶ
στὸν ὕλικὸ κόσμον ποὺ ἀναλύει ἡ ἐπιστήμη. Γιατὶ τὸ κάτω
—κάτω, ὅσο κι' ἂν συναντήσαμε παντοῦ τὴν ὕλη ἀπέναντί
μας, ἀψυχη, ἐκτατὴ, ἀλύγιστη, δὲ θὰ πεῖ πὼς τὴν παρα-
δέχεται ὁ Μπέρξον σὰν ἰσότιμη πραγματικότητα μὲ τὸ
πνέμα. Ἐτοῦτο εἶναι ἀκόμα ἓνα σκοτεινὸ σημεῖο στὴ φι-
λοσοφία του· ἀπ' ὅτι καταλαβαίνομε ὅμως ἀπὸ τὶς ἐκδηλώ-
σεις του καὶ ἀπὸ τὶς καλύτερες μελέτες γι' αὐτόν, ἡ ὕλη
δὲν εἶναι ἡ πρῶτη πραγματικότητα· εἶναι πνέμα σβυσμένο,
νικημένο, ἀναγκασμένο ἀπὸ ἀδυναμία νὰ ξεπέσει, νὰ κοι-
μηθῆι. Λέγοντας πρῶτο καὶ δεῦτερο δὲν τὸ ἐνοοῦμε βέ-
βαια χρονικά, ἀλλὰ «κιτ' ἀξίαν» ἢ «κατ' ἀξίωσιν». Θὰ
ἦταν ἀστεῖο νὰ μπάσει στὴ φιλοσοφία ὁ Μπέρξον, μὲ τὸ

ξυπνημένο, περίπλοκο και ἀχτινοβόλο μυαλό του, τὴν ἀπλοϊκὴ ἀμφισβήτηση τῆς χρονικῆς προτεραιότητος τοῦ αὐτοῦ ἢ τῆς κότας. Ἡ ὕλη λοιπὸν, εἴτε εἶναι ξεπεσμένο πνέμα, εἶνε mens momentanea, ὅπως τὴ θέλει ὁ Λάϊμπνιτς, δηλαδή νοῦς χωρὶς διάρκεια, πρᾶμα ποῦ θὰ συμφωνοῦσε ἀρκετὰ μὲ τὸ Μπέρξον, εἴτε κι' ἀπὸ μιᾶς ἀρχῆς ἀντίπαλη οὐσία τῆς ὀχι παντοδύναμης ζωτικῆς ὁρμῆς, βρίσκεται πάντα ἐμπόδιο μπροστά της· τούτη ὅμως μὲ χίλια μέσα, καμώνοντας πὼς ὑποτάσσεται στοὺς νόμους της, τὴ διαπερνάει καὶ δημιουργεῖ ἀσήμαντα σ' ἔχταση ἀλλὰ πυκνὰ σὲ πιθανότητες κέντρα ἐλευτερίας. Γι' αὐτὸ ὅπως χρονικὰ, ἔτσι καὶ τοπικὰ δὲν μπορούμε νὰ ὀρίσομε ποῦ τελειώνει ἡ ὕλη καὶ ποῦ ἀρχίζει τὸ πνέμα. Κ' ἔτσι, ἂν ἡ διαίσθηση εἶναι ἡ γνωστικὴ δύναμη ἢ ἀντίστοιχη πρὸς τὴν ἀναλυτικὴ διάνοηση, δικαιοματικὰ ξαπλώνεται ἡ κυριαρχία της στὸ σύνολο τοῦ εἶναι, σὲ ὅλη τὴν οὐσία· ἀδιάφορο ἂν θὰ θελήσει νὰ φήσει στὴν ἐπιστήμη τὴν περιφέρεια τῶν ὕλικῶν φαινομένων γιὰ τὴν πραχτικὴ μεταχείριση καὶ ἐφαρμογή.

5

Ἐπιστήμη καὶ Φιλοσοφία

Ἄλλὰ εἶναι ἡ διαίσθηση γνωστικὴ δύναμη; Καὶ ἂν εἶναι, ποιά μάθηση τὴν καλλιεργεῖ; Πρῶτα πρέπει νὰ φυλαχτοῦμε νὰ μὴ ζητήσομε ἀπὸ τὴ διαίσθηση τὸν ἴδιον τρόπο πορείας καὶ τὸ ἴδιο εἶδος ἀποτελέσματα, ποῦ μᾶς δίνει ἡ ἐπιστήμη στὸ ἐπίπεδό της· πιθανὸ δηλαδή εἶναι νὰ μὴ φτάσει ποτὲ νὰ μᾶς παρουσιάσει ἓνα σύνολο ἀποδειγμένες προτάσεις μὲ συστηματικὴ λογικὴ συνοχὴ μεταξύ τους καὶ μὲ ὀδηγίες γιὰ τὴν πραχτικὴ τους ἐφαρμογή, ἂν καὶ δὲν εἴμαστε τόσο βέβαιοι γιὰ τὸ δεύτερο. Γιατί τί δια-

φορὰ θὰ εἶχε τότε ἀπὸ τὴν ἀναλυτικὴ ἐπιστήμη; Δεύτερο, πρέπει νὰχομε στὸ νοῦ πὼς δὲν ἐδόθηκε ἀκόμα στὴ διαίσθηση οὔτε τὸ ἕνα χιλιοστὸ ἀπὸ τὴ συστηματικὴ καλλιέργεια, μελέτη καὶ ὀργανωτικὴ προσπάθεια ποὺ ἀφιερώθηκε στὴν ἐπιστήμη. **Μέθοδο** στὴ διαίσθηση δὲν ὑπάρχει ἀκόμα, τουλάχιστο στὸ Δυτικὸ Εὐρωπαϊκὸ πολιτισμό· κι' αὐτὸς μόνο μᾶς ἐνδιαφέρει, γιατί ἴσα—ἴσα ἢ ἐξέλιξή του στὴ διανόηση ἀποτελεῖ τὴν ἱστορία μᾶς, τὸ ψυχικὸ μᾶς ὕφασμα, ποὺ δὲν μπορούμε πιά νὰ ξηλώσομε. Δὲν προσπαθεῖ λοιπὸν ὁ Μπερξονισμὸς νὰναποδογυρίσει ἢ νὰρνηθεῖ τὴν ἐπιστήμη, ὅπως τοῦ κατηγοροῦν ἀπὸ τὴ μιὰ μεριά οἱ ὀπαδοί τοῦ ὑλιστικοῦ Μαρξισμοῦ κι' ἀπὸ τὴν ἄλλη οἱ θετικο-ἐπιστημονικοὶ φιλόσοφοι. Προσπαθεῖ νὰ τὴν ξεπεράσει. Κι' αὐτὸ μπορεῖ μόνο νὰ γίνεῖ ὅταν ἐκπληρώνονται δυὸ ὄροι: Γιά νὰ ξεπεράσω ἕνα πράμα, πρέπει—πρῶτα νὰ τὸ περάσω, νὰ βρεθῶ δηλαδὴ στὸ ἴδιο ἐπίπεδο μαζί του, νὰ τὸ ξέρω, νὰ τὸ κατέχω. Δὲν μπορεῖ λοιπὸν ὁ φιλόσοφος νὰ βρεθεῖ ξάφνου ψηλότερα καὶ ἀπαλλαγμένος ἀπὸ κάθε ἀνάγκη ἐπιστημονικῆς ἀπόδειξης, ἂν δὲν κατέχει τὴν ἐπιστημονικὴ μέθοδο, ἂν δὲν ἔχει μάλιστα καταγίνει σὰν εἰδικὸς σέναν κλάδο τῆς ἐπιστήμης, ἂν δὲν ἔχει μεταχειριστῆ τὰ πειράματα καὶ τὴν παρατήρηση ποὺ μεταχειρίζεται ἐκείνη· γιὰ τὴν ὥρα μάλιστα, καὶ ξέρω πὼς πολλοὶ θὰ γελάσουν ἱκανοποιημένοι γιὰ τὴν ἀντινομία, φαίνεται πὼς τὸ καλύτερο μέσο γιὰ νὰ φτάσεις στὴ διαίσθηση, ἢ τοῦλάχιστο στὰ σύνορά της, εἶναι νὰ ἐξαντλήσεις ὅλα τὰ ἐπιστημονικὰ διδόμενα στῶρισμένο ἐπίπεδο ποὺ σὲ ἀπασχολεῖ, νὰσκήσεις τὸ νοῦ σου σὲ ὅλες τὶς ἀποδειχτικὲς μέθοδες, σὲ ὅλες τὶς ἐρευνητικὲς λεπτολογίες, κρατώντας ὅμως πάντα ζωντανὴ στὴ συνείδηση τὴ διαφορευτικὴ κατεύθυνση ποὺ θέλεις νὰ πᾶς. Ἡ ψυχικὴ κατεύθυνση, μῶλο ποὺ εἶναι

ἀφαιρεμένη ἔννοια, εἶναι ἀναντίρρητα πραγματικὸ φαινόμενο, κί' αὐτὴ ὀρίζει πολλές φορές τὸ εἶδος, τὴν πορεία καὶ τὰ συμπεράσματα μιᾶς σκέψης.

Ὁ δεύτερος ὅρος γιὰ νὰ ξεπεραστῇ ἡ ἐπιστήμη, γιὰ νὰ ὑπάρχει δίπλα της μιὰ μάθηση μὲ τὰ ἴδια δικαιώματα καὶ μὲ μεγαλύτερο βάρος στὰ συμπεράσματά της, εἶναι νὰ ἔχει ἡ μάθηση αὐτὴ σιτὴ διάθεσή της ἕναν ἄλλο γνωστικὸ τρόπο, ἕνα καινούργιο μέσο. Μὲ τὴν ἐπιστημονικὴ μέθοδο τὴν ἴδια δὲν μπορεῖς νὰ φτάσεις μακρύτερα ἀπὸ τὴν ἐπιστήμη. Ἡ μάθηση αὐτὴ εἶναι ἡ φιλοσοφία καὶ ἡ μέθοδός της ἡ διαίσθησις, πού πρέπει νὰ καλλιεργηθῇ αἰῶνες ἴσως ὀλόκληρους πρὶν μᾶς δώσει στὸ ἐπίπεδό της τόσο σημαντικὰ ἀποτελέσματα ὅσο ἡ ἐπιστήμη στὸ δικό της.

Κατὰ τὸ Μπέρξον τὸ πρότυπο τῆς διαίσθησις εἶναι τὸ ψυχολογικὸ βύθισμα στὴν ἀδιάκοπη ροὴ τῆς συνειδητῆς ψυχικῆς ζωῆς. Τὸ ὕλικό της εἶναι ἡ ζωὴ καὶ ἡ διάρκεια, ἀντίθετα πρὸς τὴν ἐπιστήμη πού ἐξετάζει τὴν ὕλη καὶ τὴν ἔχταση. Εἶναι ἡ διαίσθησις μιὰ συνεχισμένη ἐργασία ἢ, σὰν τὴν ἔκσταση τοῦ Πλωτίνου, παρουσιάζεται μόνο σπάνια, λίγες φορές σὲ μιὰν ὀλόκληρη ζωὴ ; Ἡ φιλοσοφικὴ τότε ἐργασία θὰ ἦταν καμωμένη ἀπὸ δύο στάδια καθαρὰ ξεχωρισμένα· τὴν προετοιμασία καὶ τὴν προσπάθεια γιὰ νὰ ῥθει ἡ διαίσθησις, καὶ τὴν κατοπινὴ ἀνάλυση, κ' ἐπεξεργασία ἐπάνω στὰ ἀποτελέσματα τῆς προνομιακῆς στιγμῆς.

Τέτοιες σκέψεις γιὰ τὴν ὥρα εἶναι πρόχειρα καὶ σχηματοποιημένα κατασκευάσματα. Σὲ ἄλλον παρὰ στὸν ἴδιο τὸ Μπέρξον θὰ λάχει πιθανότατα νὰ στερεώσει σὲ πειθαρχία τὰ παραγγέλματα τοῦ δασκάλου· καὶ ξέρομε σήμερα πάρα πολλά, ὥστε νὰ μὴ αἰσθανθοῦμε προκαταβολικὰ τὴν πίκρα γιὰ τὴν παραξηγημένην διεύθυνση πού ὀρισμένως θὰ τοὺς δώσει. Γιὰ τὴ φιλοσοφικὴ ὁμως ἰδιοσυγ-

κρασία τὸ ἀτελείωτο, ἀστρογγύλωτο ἔργο τοῦ Μπέρξον δίνει πολὺ ἔμπνευση καὶ κατευθυντήρια ὁρμή. Λείπει ἡ ἠθικὴ καὶ ἡ λογικὴ, λείπουν οἱ κοινωνιολογικὲς καὶ ἱστορικὲς του ἐφαρμογές. Λείπει, τὸ κυριότερο, μιὰ ἀνασκόπηση τῆς περασμένης φιλοσοφίας σύμφωνα μὲ τὶς ἀρχές τῆς θεωρίας του, καὶ μιὰ δημιουργικὴ σύνοψη τοῦ διαισθητικοῦ ὕλικου ποὺ ἄρισμένως εἶναι σκόρπιο καὶ πλήθιο στὴν ὥς τώρα πνευματικὴ παραγωγή τοῦ ἀνθρώπου. Ἡ καλύτερη τιμὴ στὸ σεμνὸ καὶ βαθύ, κλασικὸ πιά ἔργο τοῦ Μπέρξον, θὰ εἶναι ἡ ἐργασία ἐπάνω στὶς γραμμὲς ποὺ ἐχάραξε, ἀσβυστὲς πιά γιὰ πάντα.

ΠΕΡΙΣΤΡΟΦΗ ΕΡΓΑΣΤΗΡΙΟΥ ΚΑΙ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ: ΑΝ. ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ ΚΑΙ ΔΙΕΥΘΥΝΤΗΣ ΚΕΝΤΡΟΥ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΛΟΓΙΑΣ
ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ